

Oğul TUNA

University of California, Irvine
ORCID: 0000-0003-4048-847X

Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı

Öz

“Karabağ klanı” ve Taşnak Partisi arasındaki ittifak 1990’lı yıllardan 2018’e dek Ermenistan’ı yönetmiştir. Taşnaklar, aşırı milliyetçi-ırkçı söylemleri ve örgütü, “Karabağ klanı” ise oligarşik yapısı sonucu elde edilen kaynaklarla bu birlikteliği desteklemektedir. Fakat bu yapı, 2018 yılındaki “Kadife Devrim” ile sarsılmış, yeni Başbakan Paşinyan ve hükûmeti doğrudan bu grupları hedef almıştır. Paşinyan, meşruiyetini artırmaya çalışırken popülist milliyetçiliğe yönelmiş fakat İkinci Karabağ Savaşı’nın barışçıl politikalara yönelmiştir. Bu sebeple “Karabağ klanı” ve Taşnak ittifakı, Azerbaycan ve Türkiye ile müzakerelere ve Paşinyan iktidarına karşı harekete geçmiştir. Bu çalışma, Paşinyan ile karşısındaki ittifakın dinamiklerini ve tarihî arka planını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Dağlık Karabağ, Paşinyan, Taşnak, Güney Kafkasya

İlgili makale “Araştırma ve Yayın Etiğine” uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Kaynak Gösterim: Tuna, Oğul. 2021. “Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı”

DSJOURNAL 2 (2) (Aralık): 137-154

Oğul Tuna

University of California, Irvine
ORCID: 0000-0003-4048-847X

Far Right Tutelage in Armenia: The Dashnaks and The Karabakh Clan Alliance Against the Pashinyan Government

Abstract

The alliance between the “Karabakh Clan” and the Dashnak Party ruled over Armenia from the 1990s to 2018. The Dashnaks supports this alliance with their ultranationalist-racist discourse and organization, while the "Karabakh clan" contributes it with the resources they extracted with their oligarchic connections. However, this alliance was shaken by the “Velvet Revolution” in 2018, and the new Prime Minister Pashinyan and his government directly targeted these groups. While trying to increase his legitimacy, Pashinyan adopted populist nationalism, and subsequently the peaceful policies, following the Second Karabakh War. For this reason, the alliance between "Karabakh clan" and the Dashnaks acts against the negotiations between Armenia with Azerbaijan and Turkey, and against the Pashinyan government. This work investigates the dynamics between the alliance and Pashinyan, and its historical background.

Keywords: *Armenia, Nagorno-Karabakh, Pashinyan, Dashnak, South Caucasus*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

To Cite: Tuna, Oğul. 2021. “Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı”

DSJOURNAL 2 (2) (December): 137-154

Ermenistan'da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan'a Karşı

Azerbaycan ordusunun Eylül 2020'deki karşı saldırısıyla Güney Kafkasya'da yeni bir statüko ve güvenlik vaziyeti meydana gelmiştir (Iskandarov ve Gawliczek 2021a, 92). Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, iç veya dış şartların zorlamasıyla, bu durumu rakiplerinden erken kabul etti.¹ 2018'deki "Kadife Devrim" in ardından iktidara gelen Paşinyan, savaş öncesinde, ülke içinde ve uluslararası kamuoyuna verdiği mesajların aksine kısa sürede popülist milliyetçiliğe sivrilmeye başlamıştı. Fakat yenilginin ardından farklı nedenlerle Azerbaycan ve Türkiye ile yakınlaşmayı, ilişkilerin normalleşmesini ve galip tarafın barış teklifini kabul etmeye yöneldi. Böylece bölgenin on yıllardır ihtiyaç duyduğu barış ve hazır ortamına kavuşması için harekete geçen aktörlerden birine dönüştü.²

Ermenistan içindeki ve dışındaki Ermeni aktörler, yekpare bir zihniyetin öznelere ve takipçileri, tek bir bütünün parçaları gibi algılanmaktadır. Fakat hem diaspora içerisinde hem de Ermenistan devleti sınırlarında pek çok tarihî, kültürel ve siyasî etmen sebebiyle farklı görüşler ve hareketler bulunmaktadır. Bu ayrım ve farklılık, Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki galibiyeti ertesinde daha da belirginleşmiştir.

Geçmişte 1990'lı yıllarda Ankara ve Bakü ile ilişkileri asgarî düzeyde normal tutmaya çalışan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ı destekleyen Paşinyan'ın bu politikası ülke içerisinde aşırı milliyetçi ve oligarşik yapıların tepkisini çekmektedir. Bu yapıların kurduğu koalisyon, 1998 itibarıyla Ermenistan'ı yirmi yıl boyunca yönetmiş "Karabağ klanı" ve tarihî Taşnak Partisi'nin Ermenistan kolu³ tarafından yönetilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Paşinyan'ın popülist milliyetçiliğe yönelişini ve 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı'nda alınan ağır yenilginin iktidara etkisi işlenecektir. Nitekim Paşinyan, yenilgiyi izleyen dönemde çok sayıda suikast iddiası ve askerî muhtıra ile karşı karşıya kalmış; kendisinin harladığı yayılmacı ve milliyetçi söylem siyasî rakiplerine yaramıştır. İkinci bölümde Paşinyan iktidarıyla beraber Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan arasındaki barış

¹ Ermenistan'da İkinci Karabağ Savaşı yenilgisini izleyen 2021 krizi üzerine yazdığım düşünce yazılarında Paşinyan'ı "Kremlin'in esiri" olarak nitelendirmişim (Tuna 2021a; Tuna 2021b; Tuna 2021c). Hâlen benzer görüşte olmama rağmen hem dil hem içerik yönünden aşırı ve erken davrandığımı itiraf etmeliyim. Paşinyan, 2021 yılı boyunca siyaseten hayatta kalmak için ne gibi iç ve dış manevralarda bulunulabileceğini gösterdi. Azerbaycan ve Türkiye ile yakınlaşma siyasetini -kendisi ve süreç adına- sorunsuz devam ettirebilirse yakın dönemin önemli siyasî isimlerinden biri hâline gelebilir.

² Genel olarak Ermenistan dış politikasında, özel olarak Dağlık Karabağ krizinde, birincil etmen iç siyasettir. Ülkenin Birinci Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'dan bu yana asıl mevzu Karabağ olmuştur (Gasparyan 2019). Türkiye'ye Ermeni Soykırımı'nı tanıma siyaseti, Koçaryan'ın Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF ya da *Daşnaklar*) ittifakıyla iktidara gelmesi sonrası bir dış politika önceliği olmuştur (Panossian 2001, 155).

³ Ermenistan'da konuşulan Doğu Ermenice kurallarına riayet ederse Türkiye'de "*Taşnak*" Partisi olarak bilinen EDF'nin Ermenistan kolu için aslında "*Daşnak*" demek gerekir. Fakat Batı Ermenicesinin etkisiyle Türkçede tarihî kullanım "*Taşnak*" olduğu için metnin geri kalanında bu ifadeyi kullanacağım.

müzakerelerine karşı hareket eden “Karabağ klanı” ve Taşnaklar arasındaki ittifakın arka planı ve sebepleri işlenecektir. Son bölümde ise 2021 sonbaharında Paşinyan hükûmetine, barış ve normalleşme sürecine karşı bayrak açan bu ittifakın eylemleri ve söylemleri analiz edilecektir.

Savaşa Giden Yol: Paşinyan'ın Sistem Karşıtlığından Popülist Milliyetçiliğe Yönelişi

Paşinyan'ın siyasî mücadelesi ve aktivistlik kariyeri erken tarihlerde başladı. 1995'te, henüz 20 yaşındayken, siyasî görüşleri sebebiyle üniversiteden kovulup gazetecilik kariyerine adım attı (TASS 2021). 2004'te arabasına bomba yerleştirildi. 2006'da kurduğu “Alternatif” isimli girişim ile “Karabağ klanı” liderleri Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan'ın istifasını istedi. 2008 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ı destekledi fakat yenilginin ertesinde muhalif lider olarak sahaya indi. On eylemcinin ölümüyle sonuçlanan 1 Mayıs gösterilerinin ardından hakkında tutuklama emri çıktı. 2009'da kolluk kuvvetlerine teslim oldu, yedi hapis cezasına çarptırıldı fakat 2011 yılında çıkan afla salıverildi (TASS 2021).

2013'te kurduğu “Sivil Sözleşme” ile Ter-Petrosyan'dan ayrılan (Bedevian 2014) ve Ermenistan'daki ilk üç cumhurbaşkanı ile müesses nizama karşı mücadele vermeyen Paşinyan için dönüm noktası 2018 yılı oldu. Dönemin Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın iktidarını uzatmak adına giriştiği anayasa değişikliği ve seçim mühendisliği Paşinyan ve destekçilerinin “Benim Adımım” İttifakıyla karşı karşıya geldi. Ermenistan'daki kronik yolsuzluk sorunu (Feldman ve Alibašić 2019) ile iktidar hırsına karşı direniş gösteren eylemcilerin talebi, Sarkisyan'ın 23 Nisan'da istifasıyla karşılanmış oldu. “Kadife Devrim”in simgesi hâline gelen Paşinyan, Mayıs 2018'de iktidara geldi. Paşinyan'ın bu zaferi aynı zamanda Sovyet dönemi elitlerinin iktidarının sonu anlamına geliyordu (Zolyan 2018).

Paşinyan'ı iktidara taşıyan önemli faktörler arasında, İkinci Karabağ Savaşı sonrasındaki süreçte yara alacak liderlik karizması da vardı (Ishkanian 2018, 271-271). On yıllık aktivist kariyeri ve siyasî mücadelesinden de beslenen bu karizma “Kadife Devrimi”n gidişatı izleyen ilk seçimde oyların %70.44'ünü almasıyla sonuçlandı (Ermenistan Merkezi Seçim Komisyonu 2019, 108). Paşinyan'ın zaferi, karar alma mekanizmalarında Hermann modeline göre “hükûmeti[n] istediği doğrultuda yönetebilecek kadar güçlü olan baskın lider”in gelişini müjdeliyordu (Güleç 2018, 88). Fakat bağımsızlığından bu yana Ermenistan'ı tahakkümü altına almış güçlerin, yani oligarşik yapının merkezindeki “Karabağ klanı” ile aşırı milliyetçi-ırkçı siyasî grupların ittifakının, yeni başbakanı dönüştürmek zorunda bırakacağı bir gerçekti.

Bu değişim kısa sürede gerçekleşti. İlk “yurtdışı gezisini” Dağlık Karabağ’a yaptı (Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı 2018). Bu durum Paşinyan için bir nevi zorunluktan doğmuştu, nitekim 20 yıldır ilk defa Ermenistan’da Karabağlı olmayan biri yönetime gelmişti (Broers 2018). Ağustos 2019’daki Dağlık Karabağ “gezisinde” ise *miatsum* (birlik) kelimesini telaffuz etmesiyle popülizme oynamaya ve ülke içerisinde güçlü olan aşırı milliyetçi-ırkçı kesime seslenmeye başladı (De Waal 2021, 4). Elde ettiği güçten etkilenen ve ülke içerisinde baskı unsurlarını eline almaya meyleden Paşinyan, 2020 Münih Güvenlik Konferansı’nda Güney Kafkasya hususunda kendisine umut bağlayanları boşa çıkardı. 2007’den beri müzakerelerin temeli olan Madrid Prensiplerini tek taraflı değiştirip aşırılıkçı taleplere başvurdu (Gamaghelyan ve Rumyantsev 2021, 3). Devrim ve yenilik sloganıyla iktidara gelen Başbakan, böylece meşruiyetini artırmaya ve zaten günlük çatışmaların devam edegeldiği bölgede fay hatlarıyla oynamaya başladı.

Zaten genç ve deneyimsiz bir kadro ile yola çıkan; Rusya’ya askerî, siyasî ve iktisadî yönden sıkı sıkıya bağlı bir ülkeyi yöneten, aşırı milliyetçi bir yapıda demokrasi ve barış söylemlerini uzun süre devam ettirerek tek başına ayakta kalması zor bir durumdu (Gamaghelyan ve Rumyantsev 2021, 6).¹ Öte yandan yapısal sorunlarla boğuşan, ekonomisi çifte şokla sarsılan (Dünya Bankası 2021) Ermenistan’da popülizm ve milliyetçiliğe sarılmak rasyonellikten uzak ama anı kurtaracak bir çözümdür. Bu politikanın bir çıktısı da revizyonist dış politikadır (Jenne 2021). Ermenistan yönetimi, ordusu ve kamuoyunun kavramakta zorlandığı ise karşı tarafta Azerbaycan’ın kaynaklarını ustaca değerlendirdiği ve yıllar içinde² askerî üstünlüğü aşamalı olarak ele geçirdiğidir (Iskandarov ve Gawliczek 2021b).

Fakat Paşinyan için asıl yıkım 9 Kasım 2020 tarihinde Rusya’nın garantörlüğünde ve Azerbaycan ile imzalanan Ateşkes Anlaşması ile gelmeye başladı. Ateşkesin akabinde Ermenistan’da protestolar patlak verdi. Şubat 2021’in sonunda ordu ile girdiği söz düellosu ve görevden alma krizi, üst düzey generallerin verdiği askerî muhtıra ile sonuçlandı.³ 1 Mart itibarıyla binlerce gösterici muhalif Erivan’da bir araya geldi (Demidova 2021). Başbakan, 20 Haziran’da erken seçim düzenleneceğini ilan etti ve oyların %53.95’ini aldı (Ermenistan

¹ Ermeni yorumcular, genellikle “Kadife Devrim” sonrası hayata geçmeyen sözler ve İkinci Karabağ Savaşı’ndaki yenilgi için dış faktörlerin etkisine vurgu yapıyorlar (Zarifian 2021). Ermeni milliyetçiliği tarihsel olarak, paradoksal biçimde, dış güçlere bağımlılık göstermiştir (Panossian 2006, 189-194).

² Eski EDF üyesi, Ter-Petrosyan’ın sağ kolu ve 1993-1994 yıllarında Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcılığı yapmış Jirair Libaridian, İkinci Karabağ Savaşı’nın ertesinde on yıllar öncesinde durumun Azerbaycan lehine gelişmeye başladığını ve Ermeni tarafının bunu görmezden gelerek barışa yanaşmayarak hata ettiğini söylemiştir (Parev TV 2020).

³ Ermenistan ordusu da Koçaryan-Sarkisyan yönetimleri altında, siyasî yolsuzluğun bir uzantısı olarak ve hemşehricilik etkisiyle “Karabağlılaştı” (Kuznetsov 2021). Bu sürecin çekirdeğini Azerbaycan topraklarını işgal eden “DK Savunma Ordusu”nun askerleri oluşturdu. Şubat 2021 muhtırası ve darbe girişimi iddialarının bu çerçevede okunması gerekiyor.

Merkezî Seçim Komisyonu 2021). Tarihî bir yenilgiyle anılan Paşinyan, yine tarihî bir biçimde meşruiyetini ve tabanını koruyarak makamında kaldı.

Ancak Mart ayından itibaren Paşinyan karşıtı cepheyi birleştiren iki grup var ki iktidara ve onun “[Azerbaycan ve Türkiye’ye] teslimiyetçi politikalarına” (Saribekian 2021) karşı mücadele etmeye devam ediyor: Eski Cumhurbaşkanı Koçaryan’ın liderliğindeki *Hayastan* (Ermenistan) ittifakı ve Taşnak Partisi.

Geçmişten Bugüne Taşnak ve “Karabağ Klanı” İttifakı

Paşinyan’a yönelik eleştiri ve ağır ithamların temelinde, Ermenistan Başbakanı’nın Azerbaycan ile barış ve Türkiye ile “normalleşme” siyaseti yatıyor. Paşinyan’ın aldığı yenilgi, giydiği popülist ve yayılcı kıyafetten soyunmasına yol açtı. Ermenistan’da önce suikast (Reuters 2020) ve sonra darbe tehdidiyle karşılaşması, yine de “barış değil ama savaşızsızlık ihtimaline” oy veren Ermeni toplumu (Tuna 2021b) nezdinde meşruiyetini koruyabilmesi, bu pragmatik ve rasyonel politikaya yönelmesine yol açtı.

Paşinyan’ın Ağustos 2021 sonu itibariyle verdiği normalleşme mesajlarından daha önemli olanı “Artsah” Cumhuriyeti’nin kuruluşunun otuzun yıldönümünde yaptığı açıklamaydı: “Ekonomik ve bilimsel ilerleme için uygun koşullar sağlanmadıkça yirmi birinci yüzyılda ulusların hayatta kalamayacağını, rekabetçi olamayacağını ve gelişemeyeceğini iyi anlıyoruz. Bu yüzden dış çevrenin istikrarı ve kalıcı barış bölgedeki bütün halklar için gerçekten de bir zorunluk hâline geliyor (Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı 2021)”¹

Ermenistan Parlamentosu’nda gerilimin yüksek olduğu haftalar sonunda *Hayastan* lideri Koçaryan ile Meclis Başkan Yardımcısı ve Taşnakların Ermenistan kolunun liderlerinden İşhan Sağatelyan, Paşinyan’a ve “Ermenistan’ın Türkleştirilmesine” (Sputnik Armeniya 2021a) karşı “direniş” çağrısı yaptı. Aşırı milliyetçi-ırkçı siyaset ile oligarşik yapılanmanın kol kola girdiği bu ittifakın kökleri aslında 1990’ların sonuna dayanıyor.

Osmanlı İmparatorluğu’nda meskun Ermenilere özerklik, federalizm ve adem-i merkezîyetçilik (Berberian 2019) vaadiyle yolan çıkan EDF, 1890’da Tiflis’te kurulmuştu. Zaman içerisinde sosyalist ve milliyetçi ideolojilerin etkisi, propaganda ve terör aygıtlarıyla İran, Rusya ve Türkiye topraklarındaki ihtilal hareketlerine katılan Taşnaklar (Berberian 2012), 1921’de Sovyetler Birliğinde yasaklanmalarının ertesinde (Arkun 1994) Ermeni diasporası içerisinde hakim siyasî örgüt hâline geldiler. Soğuk Savaş süresince Sovyetlerle ve komünizmle mücadeleye girişen Taşnaklar, ABD ile yakınlaştılar (Nalbantian 2013).

¹ Çeviri daha önce, yine tarafımdan, Ermenistan-Türkiye normalleşmesinin irdelendiği şu düşünce yazısında yayımlandı (Tuna 2021c).

Ermenistan'ın tekrar bağımsızlığını kazanması ile legalleşen EDF, seçim usulsüzlükleriyle anılan ilk Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan döneminde yasaklandı (1994) (Human Rights Watch 1997). Taşnaklar ve Ter-Petrosyan arasındaki mücadele genç cumhuriyetin ilk on yılına damgasını vurdu (Coyle 2021, 67-69). Bu mücadele, diaspora ile Ermenistan arasındaki çıkar ilişkilerinden Ter-Petrosyan'ın Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik politikaları, ülkedeki siyasî atmosferden Birinci Karabağ Savaşı'na pek çok farklı alana yayılmıştı. EDF'ye yönelik yasağın gerekçesi ise dünyanın farklı ülkelerine yayılan EDF'nin dış bağlantılı ve dışarıdan finanse edilen bir siyasî yapı sayılmasıydı.

Ter-Petrosyan için 1990'lı yılların ikinci yarısı oldukça zorlu geçti. Savaş ve reformların yetersizliği sonucu ekonominin kronik sorunlarının derinleşmesi, Ter-Petrosyan'a yönelik tepkilerin başlıca sebebiydi. Yönetime yönelik başlıca tepki komünistlerden ve Taşnaklardan geliyordu (Ferguson 1996, 14). Yoksullukla bağlantılı göç ve buna eklenen demokratik sorunlar genel memnuniyetsizliği artırdı. Ter-Petrosyan 1998'e gelindiğinde halkın desteğini kaybetmişti (CSCE 1998, 3). Fakat iktidardan düşmesine sebep olan asıl gelişme, Karabağ meselesinde Azerbaycan ile uzlaşmaya yakın bir tutum benimsemesi oldu (Gasparyan 2019, 237-238). Ter-Petrosyan, 1998'de istifa etti. Devamında seçimi Taşnakların da desteğini alan Koçaryan kazandı (CSCE 1998, 9).

Aslında Koçaryan-Taşnak ittifakı 1992'de başlamıştı. Koçaryan, EDF'nin de desteğiyle 22 Aralık 1994'te *de facto* Dağlık Karabağ (DK) rejiminin cumhurbaşkanı seçildi (Coyle 2021, 86). 4 yıl sonra Ermenistan'da iktidara gelen Koçaryan, müttefiklerini kısa sürede memnun etti: Hapisteki Taşnak üyeleri tahliye edildi, Aralık 1994'te kapatılan parti gazetesi *Yerkir* (Ülke) yayın hayatına döndü ve EDF tekrar legalleşerek hükûmet ortağı oldu (CSCE 1998, 23).

Koçaryan'ın hızlı yükselişiyle kısa süre içerisinde "Karabağ klanı" adı verilen elitler ve oligarklar arası çıkar grubu Erivan'da etkisini göstermeye başladı (Astourian 2000, 47-48). DK rejimi içerisinde güçlendikten sonra Erivan'a sızrayan ve burada nüfuz kazanan "Karabağ klanı" başta Koçaryan ve Sarkisyan, DK Başbakanlığından Ermenistan Savunma Bakan Yardımcılığına terfi eden (1998) Leonard Petrosyan, Ermenistan Başbakanlık Danışmanı Andranik Margaryan gibi isimleri içeriyordu. (Panossian 2001, 155). Bu grubu dengeleyen dönemin başbakanı ve güvenlik elitinin 1999'da suikaste uğramasıyla "Karabağ klanı" Ermeni siyasetinde gelecek 20 yıl boyunca hakim güç hâline geldi (Panossian 2001, 155). Bu durum ülke siyasetinde *Hayastantsi* (Ermenistan Ermenisi) ve *Ğarabağtsi* (Karabağ Ermenisi) şeklinde bir bölünme doğurdu (Panossian 2001, 156). Ermenistan'ın DK rejimi ve işgal arazileri üzerinde söz sahibi düşüncesi zaman içerisinde yaygınlaşırken aslında hakikat, bu durumun

tersiydi. “Karabağ klanı”, Ermenistan üzerinde hakimiyetini pekiştirirken asimetrik bir ilişki kurmadı; karşılıklı bağımlılığa dayanan ve iki siyasî yapının birbirini araçsallaştırdığı bir ilişki tesis etti (Kopeček 2019).

Taşnaklar, “Karabağ klanının”, özellikle de Koçaryan’ın desteğini hiç unutmadılar (Babayan, 2019). Parti’nin Ermenistan kolu en parlak dönemini Koçaryan iktidarında, 2007 yılında %5’lik barajı aşip Parlamento’da 16 koltuk aldığında yaşadı. Tekrar hükûmet üyesi oldular. Ermeni halkının belleğinde vesayetle ve yolsuzlukla özdeşleyen Sarkisyan’ın Cumhuriyetçi Partisi’nin (Feldman ve Alibašić 2019, 423) küçük ortağı oldu (Babayan 2019). Ter-Petrosyan sonrası tekrar legalleşen ve 1999 itibariyle seçimlere tekrar katılma hakkı kazanan EDF 2017’ye dek milletvekili çıkarıp parlamentoda temsil edilebildi. Parti’nin bugüne dek aldığı en yüksek oy oranı %13.16 idi, 16 milletvekili çıkarabildi (2007) (OSCE 2007).

Koçaryan’dan görevi devralan Sarkisyan da Taşnaklarla ittifak politikasını devam ettirdi. Fakat bu dönem iki grup arasındaki ilk ve sert görüş ayrılığı, hatta kopuş yaşandı. Taşnaklar, “Karabağ klanının” diğer lideri Sarkisyan ve Türkiye’de Abdullah Gül dönemlerindeki yakınlaşma siyasetine karşı harekete geçmiş ve Sarkisyan’ı protesto etmişlerdi (RFE/RL 2009). EDF, 2012-2013 parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sarkisyan’a açık destek vermedi (News.am 2013; Sargsyan 2013, 4). Fakat sonraki seçimlerde (2017-2018) Sarkisyan ve Taşnak ittifakı tekrar tesis edildi ve galip gelindi (Remler 2020, 10). Taşnakların ABD’deki yayın organlarından *Armenian Weekly*’e¹ göre “Kadife Devrim” patlak verince Sarkisyan koalisyonunu terk ettiler ve Paşinyan’ı desteklediler (Piligian 2021).

Duygular ve Çıkarlar: Aşırı Milliyetçi Oligarşik Yapı Barış İhtimaline Karşı

İkinci Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın yenilgisi dünyanın geri kalanında savaş çalışmalarının en önemli güncel konusu hâline gelmektedir (Iskandarov ve Gawliczek 2021a). Öte yandan savaş ve ardından gelen siyasî-diplomatik süreci açıklamak için sosyal bilimlerin pek çok farklı disiplininden yararlanılabilir. Savaşın Ermenistan siyasî sahasında yarattığı yıkım, Paşinyan hükûmetini suikast ve darbe iddialarıyla sarsmış, ülke içerisinde aşırı milliyetçi ittifakın oluşumuna ve güçlenmesine yol açmıştır.

Bu ittifak, söylemsel olarak Taşnakların, ekonomik ve siyasî yönden “Karabağ klanının” mirasına dayanmakta. EDF üyeleri ve başta Koçaryan olmak üzere hatırı sayılır desteğe sahip liderler, Haziran 2021 ayında aldıkları yenilgiye rağmen Paşinyan’a siyasî baskı

¹ *Armenian Weekly*, 1899’da kurulan yayıma devam eden en eski Ermenice gazete *Hayrenik*’in İngilizce edisyonu olarak 1934’te *Hairenik Weekly* olarak diasporanın önemli merkezlerinden Watertown, Massachusetts’te yayıma başladı (*Armenian Weekly*).

uygulamaya devam etmekte, Başbakan'ı istifaya çağırmakta ve Güney Kafkasya'da on yıllar sonunda barış ve refaha yol açabilecek müzakereleri karşı durmaktadırlar.

Bu zıtlığın ilk göze çarptığı nokta “Kadife Devrim” ertesinde başlatılan yolsuzluk soruşturmaları oldu. Yolsuzluk aktivizminden gelen Paşinyan “Devrim” süresince verdiği sözleri tutarak, Koçaryan-Sarkisyan iktidarında ön plana çıkan siyaset, bürokrasi ve askeriye figürlerini hedef aldı. İddialar Rus devlet şirketi Gazprom'a ait Gazpro Armeniya 'ya kadar uzanıyordu (Batashvili 2019, 8). Paşinyan'ın zaferini sükunetle onaylayan Kremlin, bu soruşturmalara karşı sessiz kalmadı. 31 Temmuz 2018'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Koçaryan'ı ile eski Ermeni Genelkurmay Başkanı, dönemin Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Genel Sekreteri Yuri Haçaturov'u hedef alan soruşturmaları açıkça eleştirdi (Batashvili 2019, 9).

Bugün hâlen devam eden birtakım soruşturmanın yanında, mevzubahis oligarşik yapılanmanın Paşinyan iktidarına karşı beklediği koz, Kasım 2021'de elde edildi. Azerbaycan'ın zaferi ertesinde sokak gösterileri patlak verdi.

Paşinyan karşıtı ittifak, ülkedeki yolsuzluk ve rüşvet ağlarının boyutlarını da gözler önüne sermekte. Taşnaklar, henüz İkinci Karabağ Savaşı patlak vermeden önce, daha 23 Eylül 2020'de, iki muhalefet partisiyle birlikte Paşinyan'a istifa çağrısında bulunmuştu (Stepanian 2020). Hükûmete karşı eylem hazırlığına geçen EDF'nin çağrısının arka planında müttefikleri oligark Gagik Tsarukyan'a yönelik rüşvet iddiaları ve gözaltı vardı. Ateşkes anlaşmasının imzalanmasının akabinde protestoya devam eden EDF'nin üst düzey üyeleri 12 Kasım'da gözaltına alındı (Asbarez 2020). Diasporadan Ermenistan devletine akan maddî yardımları idare eden Hayastan Pan-Ermeni Fonu'nun eski yöneticisi Ara Vardanyan, “Paşinyan'ın tek alternatifinin Koçaryan olduğunu” söylemiştir (Yerevan Today 2021a).

Koçaryan'ın *Hayastan* ittifakı, erken seçim mağlubiyetine rağmen 22 Ekim 2021'de Paşinyan'a karşı sokak eylemleri çağrısında bulundu. Sağatelyan, Azerbaycan ile barış müzakerelerini ve Türkiye'yle normalleşme politikasını kastederek “bir teslimiyet anlaşmasına giden yolda olduğumuzu düşünüyoruz” dedi (Saribekian 2021).

Taşnaklar, Koçaryan'ın liderliğinde hareket eden *Hayastan* ittifakının sözcüsü olarak hareket etmektedir. Paşinyan Hükûmeti'ni (Karabağ üzerinden) Azerbaycan-Ermenistan sınırını belirleme çalışmalarından uzak durmaya çağırdılar ve müzakerelerden vazgeçilmesini istediler (Mkrtchian 2021). *Hayastan* adına, Paşinyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 15 Aralık'ta Brüksel'deki tarihî görüşmesine karşı Parlamento'yu olağanüstü oturum talebinde bulundular (Bedevian 2021).

Sağatelyan, “Ermenistan’ın Türkleştirilmesi” tezini en sık dile getirenlerden biri. Azerbaycan ile imzalanan ve imzalanması muhtemel anlaşmaları “ihamet” olarak adlandırmaktadır (PanARMENIAN.Net 2021). 8-10 Kasım tarihlerinde sosyal medya ve basın üzerinden Paşinyan karşıtlarını Erivan sokaklarına çağıran Sağatelyan, 9 Kasım’daki eylem üzerine “Ulusal direniş süreci başladı. Direnişin iç ve dış olmak üzere iki cephesi var. Dış cephe dünyaya ve düşmana [Azerbaycan ve Türkiye] Nikol’ün [sic] Ermeni halkının millî temsilcisi olmadığını gösterecek. Bu hükûmetin imzalayacağı Ermeni karşıtı belgeler reddedilecek. İç cephede ise devletimizi yıkan bütün fenomenlere karşı direnmeliyiz...” şeklinde konuştu (Saghatelyan 2021a). Taşnak lideri, Ermenistan ve Türkiye’nin ilan ettiği normalleşme süreci koşullarını eleştirirken “şeytani hükûmet” [Paşinyan hükûmetinin] ile Türkiye arasında “gizli anlaşma” olduğunu ve “Türkiye’nin [Ermenilere karşı] 100 yıllık projesinin hayata geçeceğini” söylüyor (Saghatelyan 2021b).

EDF, “ulusal direnişin” asıl hedefinin “Dağlık Karabağ’da Ermeni iktidarının düşüşünün, [Ankara ve Bakü’ye] yeni tavizler verilmesinin ve Ermenistan’ın Türkleşmesinin engellenmesi” olduğunu söylemektedir (Saghatelyan 2021c). 1 Ekim 2021’de Paşinyan ile görüşen Taşnak üyeleri, Başbakan’dan “Stepanakert’ten [Hankendi] tahliyelerin engellenmesi, gelecekte muhtemel bir savaşa yönelik bütün güçlerin birleştirilmesi ve Rusya ile etkin müzakereye girilmesi” talebinde bulunmuştur (News.am 2021). *Hayastan* ittifakının kalanı eş zamanlı ve ironik olarak Paşinyan’ın barış çağrılarının barışı sağlamada yetersiz olduğunu söyleyerek eleştirmektedir (Sputnik Armenia 2021b).

EDF’ye bağlı Ermeni Gençlik Direnişi adlı oluşum, Kuzey Amerika ve Avrupa’da Paşinyan’a ve “Ermenistan’ı Türkleştirme projesine” karşı yürüyüşler düzenliyor, yayın yapıyor ve direniş örgütüyor (EDF 2021). Diaspora içerisinde hatırı sayılır şekilde sözü dinlenen Taşnakların gençlik örgütü (Ermeni Gençlik Federasyonu) de 9 Kasım 2021’de Paşinyan’a istifa çağrısında bulunmuştu (The Armenian Weekly 2021).

Komploculuk ve aşırı sağ siyasetin örneği olan bu açıklamalar söylemsel düzeyde kitleleri harekete geçirmeyi amaçlarken, genel olarak Taşnak Partisi’nin ne kadar başarılı olduğu sorusunu da sordurmaktadır. Vaşington merkezli Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü’nün (IRI) Mayıs 2021’de yayımladığı kamuoyu çalışmasına göre Ermeni halkının %57.6’sı hükûmetin istifasına karşı iken (IRI 2021, 12), %64’ü Paşinyan’ın ülkeyi ve savaşı idaresi hakkında olumlu (IRI 2021, 13) fikirlere sahipti. Ankete katılanların %43’ü ülkenin iyi yönde gittiğini (IRI 2021, 6) düşünürken ekonomiye bağlı sebeplerle de ümitsizlik yaşıyordu (IRI 2021, 7-8). Öte yandan katılımcıların sadece %2’si Ermenistan’ın en büyük sorununun Dağlık Karabağ meselesi olduğunu söylüyordu (IRI 2021, 13). Ağır yenilginin hemen ardından,

Kasım 2020'de dahi Paşinyan, halkın %30'u tarafından destekleniyordu (Aravot 2020). Paşinyan'ın halkın tercih ettiği biri olmasa bile rakipleri kendisinden çok daha az teveccüh gördüğü kesindir (Krivosheev 2021). Paşinyan'ın 2020 Savaşı'nı "“Karabağ klanının” ülkedeki ekonomik ve ideolojik tahakkümünü kırmak için başlatıp kaybettiği” şeklinde analizler yapılmış da (Kuznetsov 2021) bu gibi yorumların temelde abartılı ve dayanaksız olduğu söylenmelidir. Öte yandan Paşinyan'ın ağır yenilgiye rağmen meşruiyetini kaybetmesi "“Karabağ klanını” iyice aşırı uçlara itmiş ve Ermeni toplumunun savaşçı-rövanşist söylemlerden yorulduğunu göstermiştir (Tuna 2021b).

Panossian, Karabağ sorununu "eşzamanlı etnik-milliyetçi çatışma, bölgesel mesele ve devlet kurma girişimi" olarak tanımlıyor (Panossian 2001, 143). "Dağlık Karabağ barış sürecinin önündeki temel engel tarafların iç siyasî meseleleridir" diyen Gasparyan'a göre Ermeni siyasetçiler on yıllardır milliyetçiliği kullanarak ülkede sınırlı bir demokrasinin varlığını sürdürmesini sağladıklarını öne sürüyor. (Gasparyan 2019, 245). "Karabağ klanının" 1999-2018 arasında kullandığı ekonomik ve siyasî kaynaklar düşünülünce Karabağ sorunun çözümsüzlüğünün bu grup için ne anlama geldiği daha net bir görüntü kazanmaktadır.

"Karar vericiler vericiler, dış politika kararlarını algıladıkları ve yorumladıkları psikolojik çevreye bağlı olarak oluşturmaktadırlar" (Güleç 2018, 87). Fakat umulan ile elde olan, "operasyonel gerçek ile psikolojik çevre" arasında çatışma ortaya çıkınca karar vericilerin rasyonel bir yaklaşım sergilemesi mümkün olmamaktadır (Güleç 2018, 87). Bunun en çarpıcı örneği İkinci Karabağ Savaşı olmuştur. Popülizme ve aşırı milliyetçiliğe sarılan Paşinyan iktidarı, savaştan önce ve savaş süresince rasyonel düşünememiştir. Ermeni ordusunun yenilgisinin asıl sebeplerinden biri ordunun, kabiliyeti ve teknik donanımından habersiz siyasî ve askerî karar alıcıların taleplerini karşılayamaması oldu (Iskandarov ve Gawliczek 2021a, 93). Gel gelelim bugün aynı tuzağa Paşinyan karşıtı ittifak da düşmektedir.

Sonuç

"Karabağ klanı" ve Taşnak Partisi arasındaki ittifak 1990'lı yıllardan 2018'e dek Ermenistan'ı yönetmiştir. Koçaryan ve Sarkisyan iktidarları, oligarşik ağlarla ülkede yolsuzluğu hâkim kılarken, Ermeni toplumunun kaynaklarını sömürmüştür. EDF de on yıllardır devam eden aşırı milliyetçi-ırkçı söylemleri ve örgüt yapısıyla bu ittifakın önemli bir koludur. Fakat bu yapı, 2018 yılındaki "Kadife Devrim" ile sarsılmış, yeni Başbakan Paşinyan ve hükûmeti doğrudan bu grupları hedef almıştır. Ülke içerisinde meşruiyetini artırmaya ve iktidarını pekiştirmeye çalışan Paşinyan popülist milliyetçiliğe yönelmiş, Karabağ sorununda çözümsüzlüğe ve çatışmaya yol açmış fakat alınan ağır yenilgi sonucu barışçıl ve uzlaşmacı bir siyaset benimsemiştir. Savaşın ardından Ermeni toplumu nezdinde meşruiyetini korumaya

devam etmesine rağmen “Karabağ klanı” ve Taşnak ittifakı tarafından ağır saldırı altındadır. Azerbaycan ve Türkiye ile hâlen devam eden müzakerelere karşı harekete geçen bu ittifak, yeni bir “ulusal direniş” ilan etmiştir. Ülkenin kapasitesini iyi değerlendiremeyen, kendi iktidarını yeniden kurmayı ve önceden tesis ettikleri çıkar ilişkilerini devam ettirmeyi hedefleyen “Karabağ klanı” ve Taşnaklar, ekonomik sıkıntılarla boğuşan ve dünyaya kapalı olan Ermenistan ile Güney Kafkasya'ya barış ve refah getirebilecek bir dönemde şahsî çıkarlarını millî menfaat şeklinde sunup Ankara, Bakü ve Erivan hattındaki müzakereleri sonuçsuz bırakmaya çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Aravot. 2020. "Aram Navasardyan: "Reyting Nikola Paşinyana na 13 noyabr sostavlyayet mence 30%." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.aravot-ru.am/2020/11/17/344769/>
- Arkun, Aram. 1994. "Daşnak." Encyclopedia Iranica. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://iranicaonline.org/articles/dasnak>
- Asbarez. 2020. "Several Opposition Members Arrested at ARF Offices as Protests Continued." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://asbarez.com/several-opposition-members-arrested-at-arf-offices/>
- Astourian, Stephan H. 2000. "From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia." Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series. Berkeley. <https://escholarship.org/content/qt0c2794v4/qt0c2794v4.pdf>
- Babayan, Mamikon. 2019. "Dashnaks challenge Pashinyan?" Vestnik Kavkaza. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://vestnikkavkaza.net/analysis/Dashnaks-challenge-Pashinyan.html>
- Batashvili, David. 2019. "Nikol Pashinyan's Russian Problem." Georgian Foundation for Strategic and International Studies. <https://www.gfsis.org/files/library/pdf/English-2684.pdf>
- Bedevian, Atsghik. 2014. "New Opposition Group Critical Of Ter-Petrosian, Tsarukian." Azatutyun. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.azatutyun.am/a/26635551.html>
- Berberian, Houri. 2012. "Connected Revolutions: Armenians and the Russian, Ottoman, and Iranian Revolutions in the Early Twentieth Century." In "L'ivresse de la liberté": la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman, ed. François Georgeon, 491-514. Leuven: Peeters.
- _____. 2019. Roving Revolutionaries: Armenians and the Connected Revolutions in the Russian, Iranian, and Ottoman Worlds. Oakland: University of California Press.
- Broers, Laurence. 2018. "After Armenia's Velvet Revolution, a New Look at the Karabakh Challenge." Chatham House. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.chathamhouse.org/2018/05/after-armenias-velvet-revolution-new-look-karabakh-challenge>
- Coyle, James J. Russia's Interventions in Ethnic Conflicts: The Case of Armenia and Azerbaijan. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-59573-9>
- CSCE. 1998. Report on Armenia's Presidential Elections. March 16 and 30, 1998. Washington. <https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/march1998armenianelections.pdf>

- De Waal, Thomas. 2021. "The Nagorny Karabakh Conflict in Its Fourth Decade." CEPS Working Document, No. WD 2021-02. https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/09/WD2021-02_The-Nagorny-Karabakh-Conflict-in-its-Fourth-Decade.pdf
- Demidova, Olga. 2021. "V Erevane proşli mitingi storonnikov Paşinyana i oppozitsii." Deutsche Welle. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.dw.com/ru/v-erevane-proshli-mitingi-storonnikov-pashinjana-i-oppozicii/a-56740093>
- EDF. 2021. "HYD Yeritasardakany meknarkum e Hamahaykakan yeritasardakan dimadrut'yun." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.arfd.am/news/45270/>
- Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı. 2018. "Prime Minister Nikol Pashinyan's press conference in Stepanakert." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.primeminister.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2018/05/09/Prime-Minister-Nikol-Pashinyans-press-conferance/>
- _____. 2021. "Congratulatory message of Prime Minister Nikol Pashinyan on the occasion of the 30th anniversary of Proclamation of the Republic of Artsakh." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2021/09/02/Nikol-Pashinyan-Congratulations/>
- Ermenistan Merkezî Seçim Komisyonu. 2019. Hayastani Hanrapetut'yan Azgayin Zhoghovi artahert' yntrut'yunner 2018t'. dektemberi 9 «ANKAKH DITORD» hasarakakan dashink. Vanadzor. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://res.elections.am/images/doc/IndObs09.12.18.pdf>
- _____. 2021. Haghordum Kentronakan yntrakan handznazhoghovi gortsuneut'yan veraberyal, 2021t'. AZH artahert' yntrut'yunner. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://res.elections.am/images/doc/release20.06.21.pdf>
- Feldman, Daniel L., Haris Alibašić. 2019. "The Remarkable 2018 "Velvet Revolution": Armenia's Experiment Against Government Corruption." *Public Integrity*, 21: 420–432. DOI: 10.1080/10999922.2019.1581042
- Ferguson, Gary. 1996. *Armenia National Survey August 1996*. Washington, D.C.: International Foundation for Election Systems. <https://www.ifes.org/sites/default/files/r01512.pdf>
- Gamaghelyan, Philip, Sergey Rumyanstev. 2021. "The road to the Second Karabakh War: the role of ethno-centric narratives in the Nagorno-Karabakh conflict." *Caucasus Survey*, DOI: 10.1080/23761199.2021.1932068

- Gasparyan, Arsen. 2019. "Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations 1994–2018." *Caucasus Survey*, 7:3: 235-250, DOI: 10.1080/23761199.2019.1674114
- Güleç, Cansu. 2018. "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri." *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1): 79-102. DOI: <http://dx.doi.org/10.31454/usb.419840>
- Human Rights Watch. 1997. "Human Rights Watch World Report 1997 – Armenia." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.refworld.org/docid/3ae6a8a314.html>
- IRI. 2021. Public Opinion Survey: Residents of Armenia. https://www.iri.org/sites/default/files/armenia_ppt_final.pdf
- Iskandarov, Khayal, Piotr Gawliczek. 2021a. "The second Karabakh war as a war of new generation." *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, Vol. 11, No. 2: 91–99. DOI: 10.33445/sds.2021.11.2.9
- _____. 2021b. "Characteristic features of the second Karabakh war." *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, Vol. 11, No. 3: 30 – 40. DOI: 10.33445/sds.2021.11.3.3
- Ishkanian, Armine. 2018. "Armenia's Unfinished Revolution." *Current History* 117 (801): 271-276.
- Jenne, Erin K. 2021. "Populism, nationalism and revisionist foreign policy." *International Affairs*. Volume 97, Issue 2: 323–343, DOI: 10.1093/ia/iaa230
- Kopeček, Vincenc. 2019. "The Nagorno-Karabakh Republic and the Republic of Armenia. Who instrumentalizes whom?" In *De Facto States of Eurasia*, ed. Tomáš Hoch, Vincenc Kopeček, 208-224. Londra: Routledge.
- Krivosheev, Kirill. 2021. "The Politics of Defeat: How Will the Crisis in Armenia End?" *Carnegie Moscow Center*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://carnegiemoscow.org/commentary/83959>
- Kuznetsov, Oleg. 2021. "The Coup That Never Happened and the "Karabakh Clan" in the Armenian Army." *Politics Today*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://politicstoday.org/the-coup-that-never-happened-and-the-karabakh-clan-in-the-armenian-army/>
- Mkrtchian, Anush. 2021. "Armenian Opposition Calls Border Demarcation With Azerbaijan 'Premature'." *Azatutyun*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31578807.html>

- Nalbantian, Tsolin. 2013. "Articulating Power Through the Parochial: The 1956 Armenian Church Election in Lebanon." *Mashriq & Mahjar*, Vol. 1, No. 2: 41-72. DOI: 10.24847/11i2013.14
- News.am. 2013. "ARF Dashnaktsutyun not to nominate presidential candidate." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://news.am/eng/news/134037.html>
- OSCE. 2007. Republic of Armenia Parliamentary Elections 12 May 2007. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report. Varşova. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/26606.pdf>
- PanARMENIAN.Net. 2021. "Armyanskaya oppozitsiya vnov' načinaet ulıçnuyu bor'bu: Mitingi zaplanirovani na 9-10 noyabr." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.panarmenian.net/rus/news/296323/>
- Panossian, Razmik. 2001. "The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics." *Regional & Federal Studies*, 11:3: 143-164. DOI: 10.1080/714004708
- _____. 2006. *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. Londra: Hurst.
- Parev TV. 2020. "Dr. Gerard Libaridian on Parev-TV." YouTube. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=C7pJuLIWWgI&feature=youtu.be>
- Piligian, Stepan. 2021. "The ARF rolls the dice in a bold move." *The Armenian Weekly*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://armenianweekly.com/2021/06/16/the-arf-rolls-the-dice-in-a-bold-move/>
- Remler, Philip. 2020. "Russia's Stony Path in the South Caucasus." Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/files/Remler_Caucasus_v2.pdf
- Reuters. 2020. "Armenia says prevented assassination attempt on prime minister." Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.reuters.com/article/us-armenia-security-premier-idUSKBN27U0P1>
- RFE/RL. 2009. "Dashnaks Plan More Protests Against Turkish-Armenian Protocols." Erişim: 1 Kasım 2021. https://www.rferl.org/a/Dashnaks_Plan_More_Protests_Against_Turkish_Armenian_Protocols/1903938.html
- Saghatelyan, Ishkhan. 2021a. "Hamazgayin dimadrut'yan gortsynt'ats'i meknarky trvats e:" Facebook. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.facebook.com/watch/?v=1509623206071378&ref=sharing>

- _____. 2021b. “Ch’arik’i ishkhanut’yuny gnum e nor arkatsakhndrut’yan` i hashiv HH yev Arts’akhi kensakan shaheri yev serundneri iravunk’neri.” Facebook. Erişim: 15 Aralık 2021.
<https://www.facebook.com/IshkhanSaghatelyanOfficial/posts/388770026369964>
- _____. 2021c. “Aysor Azatut’yan hrparakum teghi unets’ats hanrahavak’y skizb drets’ hamazgayin dimadrut’yan.” Facebook. Erişim: 1 Kasım 2021.
[https://www.facebook.com/IshkhanSaghatelyanOfficial/posts/365602775353356?__cf_t__\[0\]=AZVPmRHH9saaG-raxjW_BN0IPWWERmRz0jORYyOOad2V6T2_pCj_L9PzxlCZSPC79Lfog6FtQiHeVthhUDKspW_FTiywW0AkP9l_0Vd0wf8XXIhX0wwhuRIIFUr3J4YEMjfxl2x_uHOzYsMX5p1OvCHy&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/IshkhanSaghatelyanOfficial/posts/365602775353356?__cf_t__[0]=AZVPmRHH9saaG-raxjW_BN0IPWWERmRz0jORYyOOad2V6T2_pCj_L9PzxlCZSPC79Lfog6FtQiHeVthhUDKspW_FTiywW0AkP9l_0Vd0wf8XXIhX0wwhuRIIFUr3J4YEMjfxl2x_uHOzYsMX5p1OvCHy&__tn__=%2CO%2CP-R)
- Sargsyan, Isabella. 2013. “Armenian Elections. No Room for Optimism?” *Caucasus Analytical Digest*, No. 53-53: 2-7. <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-53-54.pdf>
- Saribekian, Gayane. 2021. “Kocharian’s Bloc Plans Anti-Government Rally.” *Azatutyun*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31525024.html>
- Sputnik Armeniya. 2021a. “Na konu-gosudartsvo: v “Daşnaktsutyun” zayavili ob ugroze tyurkizatsii Armenii.” Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://ru.armeniasputnik.am/20210920/na-konu---gosudarstvo-v-dashnaktsutyun-zayavili-ob-ugroze-tyurkizatsii-armenii-33464966.html>
- _____. 2021b. “Prizıvı k miru ne sposobstvuyut miru: Blok “Ayastan” raskritikoval vlast’.” Erişim: 1 Kasım 2021. <https://ru.armeniasputnik.am/20211015/prizyvı-k-miru-ne-sposobstvuyut-miru-blok-ayastan-raskritikoval-vlast--34344110.html>
- Stepanian, Ruzanna. “Armenian Opposition To Demand Snap Elections.” *Azatutyun*. Erişim: 1 Kasım 2021. <https://www.azatutyun.am/a/30854194.html>
- TASS. 2021. “Biografiya Nikola Pashinyana.” Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://tass.ru/info/5184054>
- The Armenian Weekly. 2021. “AYF demands resignation of Nikol Pashinyan in trilateral resistance statement.” Erişim: 10 Kasım 2021.
<https://armenianweekly.com/2021/11/09/ayf-demands-resignation-of-nikol-pashinyan-in-trilateral-resistance-statement/>
- _____. [Tarihsiz]. “History.” Erişim: 10 Kasım 2021. <https://armenianweekly.com/history/>
- Tuna, Oğul. 2021a. “Ermenistan’da siyasi kriz: Paşinyan’ın son raksı.” *Karar*. 1 Kasım 2021.
<https://www.karar.com/ermenistanda-siyasi-kriz-pasinyanin-son-raksi-1608459>

- _____. 2021b. “Ermenistan’da bundan sonra ne olacak?” Fikir Turu. Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanda-bundan-sonra-ne-olacak/>
- _____. 2021c. “Ermenistan-Türkiye arasında uzlaşma ihtimali: Güney Kafkasya’da sınırlı barış.” Independent Türkçe. Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://www.indyturk.com/node/408076>
- Yerevan Today. 2021a. “Ara Vardanyan: Nikolu Paşinyanu est’ tol’ko odna al’ternativa – blok «Armeniya» v litse prezidenta Koçaryana.” Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://ru.yerevan.today/49788>
- Zarifian, Julien. “Les États-Unis de Trump et la guerre du Haut-Karabagh.” *Politique étrangère*, Printemps 1: 119-129. DOI: 10.3917/pe.211.0119
- Zolyan, Mikael. 2018. “Pragmatıçnıy revolyutsioner. Çego ojıdat’ ot Nikola Paşinyana.” Carnegie Moscow Center. Erişim: 1 Kasım 2021.
<https://carnegie.ru/commentary/76310>